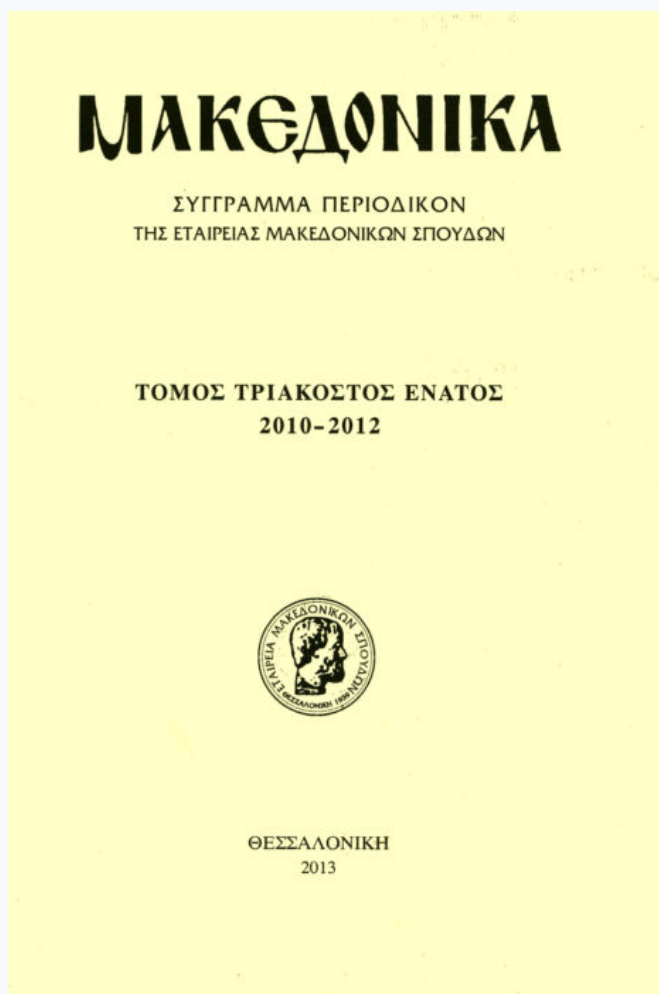

Μακεδονικά

Τόμ. 39, Αρ. 1 (2010)

39

Thede Kahl, Για την ταυτότητα των Βλάχων

Αθ. Ε. Καραθανάσης

doi: [10.12681/makedonika.720](https://doi.org/10.12681/makedonika.720)

Copyright © 2015, Αθ. Ε. Καραθανάσης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Καραθανάσης Α. Ε. (2010). Thede Kahl, Για την ταυτότητα των Βλάχων. *Μακεδονικά*, 39(1), 274-283.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.720>

για την καλύτερη γνώση της ταραγμένης δεκαετίας 1870-1880, όπου δύο κομπολόις του τότε αλύτρωτου Έλληνισμού, το Δεμιρδέςι στην Προύσα και η Προσοτσάνη στην Δράμα, έδιδαν τους δικούς τους αγώνες. Η ιστορία δικαίωσε μόνον την Προσοτσάνη.

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΑΘ. Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ

Thede Kahl, Για την ταυτότητα των Βλάχων, εκδ. KEMO 2, εκδ. οίκος Βιβλιό-ραμα, Αθήνα 2009, σελ. 370.

Ο συγγραφέας είναι βαλκανιολόγος καθηγητής ανθρωπογεωγραφίας του Πανεπιστημίου του Münster και συγγραφέας πολλών μελετών με θέματα αφορώντα τα Βαλκάνια. Το προκείμενο έργο για την ταυτότητα των Βλάχων εκδόθηκε από το Κέντρο Έρευνών Μειονοτικών Ομάδων (Αθήνα) και εκ πρώτης όψεως προκαλεί εντύπωση και προβληματισμό γιατί ο κ. T. Kahl προτίμησε να εκδώσει το ενδιαφέρον, κατά τα άλλα, αυτό το βιβλίο του στο εν λόγω Κέντρο. Οι βλαχόφωνοι Έλληνες ασφαλώς και δεν έχουν καμία σχέση με μειονότητα, ούτε ποτέ δέχθηκαν να τους επιβληθεί από άλλους αυτός ο προσδιορισμός. Ούτε, βεβαίως, και την δέχονται. Από όσα γράφει στο βιβλίο του ο κ. Kahl δίδει την εντύπωση, τουλάχιστον στον υπογραφόμενο, ότι ούτε ο ίδιος δέχεται να αποτελούν οι βλαχόφωνοι Έλληνες μειονότητα. Μαχητή, επί του προκειμένου, ή άποψη του ότι οι βλαχόφωνοι Έλληνες έχουν ταυτισθεί για λόγους γεωγραφικούς και πολιτισμικούς με τον υπόλοιπο Έλληνισμό, χωρίς να προσδιορίζει τον χρόνο τατίσεώς τους. Το πρόβλημα θα μπορούσε να το λύσει ο κ. Kahl, αν ανέτρεχε στον Ιωάννη Λυδό, στα χρόνια του Ίουστινιανού, που διεπίστωσε την λατινοφωνία πολλών Ελλήνων, ιδίως των δημοσίων υπαλλήλων – *καίπερ Έλληνας εκ του πλείονος όντας, τη των Ιταλών φθέγγεσθαι φωνή και μάλιστα τους δημοσιεύοντας* (Ιωάννης Λυδός, *Περί αρχών της Ρωμαίων πολιτείας*, βιβλ. ΙΙΙ, 68). Αυτό σημαίνει ότι πολλοί Έλληνες, ιδίως της υπαίθρου, είχαν απωλέσει την γλώσσα τους, και μιλούσαν λατινικά ή ήσαν δίγλωσσοι. Και φυσικά αυτοί οι Έλληνες, απομονωμένοι ιδίως σε όρεινους όγκους, από όπου περνούσαν τα ρωμαϊκά στρατεύματα, δεν εξαφανίστηκαν, αλλά συνέχισαν να ζουν ως τις ημέρες μας και είναι οι βλαχόφωνοι (λατινόφωνοι) Έλληνες. Αυτό συνέβη, αιώνες αργότερα, στην Μ. Ασία, μετά την οθωμανική κατάκτηση βυζαντινών περιοχών, όπου Ρωμηοί, από τις ιστορικές συγκυρίες, απέβαλαν την γλώσσα τους και μιλούσαν την τουρκική ή ήσαν δίγλωσσοι. Είναι οι Καραμανλήδες -Καπαδόκες.

Ο αείμνητος καθηγητής Απόστολος Βακαλόπουλος έγραψε ότι στον εκλατισμό και στην διαμόρφωση των βλαχόφωνων Ελλήνων των βορείων ελληνικών περιοχών συνέβαλε και η κάθοδος λατινόγλωσσων πληθυσμών κατά τον 7ο μ.Χ. αί. με τις επιδρομές Σλάβων από τις παραδουνάβιες χώρες και οι έπιμεξιες γηγενών με τους ξένους λατινόφωνους, αλλά και με μετακινήσεις άλλων λατινόφωνων Ελλήνων προς τις εν λόγω βόρειες ελληνικές περιοχές. Στα Acta του Αγίου Δημητρίου σημειώνεται αυτή η κάθοδος των ξένων, *αποφύγων* κατά το σχετικό κείμενο, από τα μέρη της Πανονίας, της Δακίας και της Δαρδανίας (Απ. Ε. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Έλληνισμού*, τ. Α', *Αρχές και διαμόρφωσή του*, Θεσσαλονίκη 1961, σ. 37). Αυτά από τον Νέστορα της Ιστορίας του Ν. Έλληνισμού.

Για την καταγωγή των Βλάχων, εν γένει, ο κ. Kahle δεν πρόσεξε, εκτός αν σκο-

πίμως τὸν ἀποσιωπεί, τὸν Ἑλληνα ἱστορικὸ Κωνσταντῖνο Κούμα (1777-1836), μᾶλλον Ἑλληνοβλάχο τὴν καταγωγή, κοσμογυρισμένο καὶ μὲ πολύχρονη παρουσία στὶς ἑλληνικὲς κοινότητες τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης, ὅπου πολλὰ μέλη τῆς ἴσης Ἑλληνοβλαχίας, καὶ ὁ ὁποῖος Κούμας ἔγραψε ὅτι ἡ λατινοφωνία τῶν Ἑλλήνων τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θεσσαλίας προήλθε ἀπὸ τὴν πολύχρονη ἐπιμειξία τους μὲ Ρωμαίους στρατιῶτες, ἑπαρχοὺς καὶ ἄρχοντας, ὅποτε οἱ Ἑλληνες ἔμαθον τὴν γλῶτταν τῶν νικητῶν των καὶ πολλοὶ ἔχασαν τὴν ἰδικήν των ... Οἱ δὲ κάτοικοι χωριῶν καὶ κοιλάδων ἀνέμειξαν τὰς ἐγχωρίους γλώσσας των μὲ τὴν Ρωμαϊκὴν, καὶ οὕτω κατεσκευασαν ἀνάμεικτόν τι παραμῶρφομα διαλέκτου, σωζόμενον ἔτι εἰς πολλὰ μέρη τῆς Μακεδονίας, Ἡπείρου, Θετταλίας καὶ Ἑλλάδος (Κ. Κούμα, *Ἱστορίαι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων*, τ. 12, Βιέννη 1832, σσ. 520-521). Καὶ ἕνας, σχεδὸν σύγχρονός μας, ὁ ἀκαδημαϊκὸς Ἀντ. Κεραμοπούλου, στὸ πολύτιμο ἔργο του *Τί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι*, Ἀθήναι 1939, γράφει ὅτι οἱ Ἑλληνοβλάχοι εἶναι ἐκλατινισμένοι (γλωσσικῶς), οἱ ὅποιοι μετὰ τὴν ὑποταγὴ τῆς Μακεδονίας στὶς ρωμαϊκὲς λεγεῶνες, τὸ 168 μ. Χ. καὶ καθ' ὅλη τὴν Ρωμαιοκρατία ἐπὶ ἑπτὰ αἰῶνες ὑπηρετώντας τοὺς Ρωμαίους ὡς πανδοχεῖς, ἐπισκευαστὲς ἀρμάτων κλπ., ἀλλὰ καὶ ὡς φρουροὶ τῶν ὁρεινῶν διαβάσεων στὶς περιοχὰς τους, ἐκλατινίσθησαν γλωσσικῶς. Ὁ γλωσσικὸς αὐτοὺς ἐκλατινισμὸς ἐνισχυθῆκε καὶ ἀπὸ ἐπιμειξίες Ρωμαίων στρατιωτῶν καὶ ἐντοπιῶν. Τοῦτ' αὐτό, ὁ γλωσσικὸς δηλ. ἐκλατινισμὸς, συνέβη καὶ σὲ ἄλλους τόπους, ὅπου ἐπὶ αἰῶνες κυριαρχοῦσαν οἱ ρωμαϊκὲς λεγεῶνες. Καὶ εἶναι αὐτονόητος ὁ πλήρης γλωσσικὸς ἐκλατινισμὸς τῶν παραδουνάβιων χωρῶν, ὅπου κατέφευγαν συχνὰ οἱ Ἑλληνοβλάχοι, ὡς λατινόφωνοι, κατὰ τὴν Τουρκοκρατία, ἀναζητώντας καλὺτερη τύχη στὶς πλούσιες αὐτὲς χώρες. Ἐπομένως, ἡ μὴν σχέση τῶν Ἑλληνοβλάχων μὲ τοὺς ἀλλογένης λατινόφωνους αὐτοὺς πληθυσμοὺς ἦταν ἡ γλωσσικὴ συγγένειά τους. Καὶ αὐτὴν τὴν συγγένεια παρεξήγησε ἡ προσεπάθησε, γιὰ λόγους πολιτικούς, νὰ ἐκμεταλλεῖται ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα κατὰ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ. μὲ πρωτοβουλία τῆς λατινίζουσας, λεγομένης, σχολῆς τῆς Τρανσυλβανίας, ποὺ μιλοῦσε γιὰ κοινὴ καταγωγὴ τῶν Ἑλληνοβλάχων μὲ τοὺς λατινόφωνους τῶν παραδουνάβιων χωρῶν καὶ περὶ τῆς καθόδου πληθυσμῶν τῶν χωρῶν αὐτῶν πρὸς τὶς βόρειες ἑλληνικὲς περιοχὰς. Ἔτσι ἄρχισε ἡ ρομαντικὴ ρουμανικὴ προπαγάνδα προσεταιρισμοῦ τῶν Ἑλληνοβλάχων μὲ τὰ γνωστὰ θλιβερά, γι' αὐτὴν, ἀποτελέσματα. Σημειωτέον ὅτι τὴν ὑπόπια αὐτῆς τῆς προπαγάνδας παρατήρησαν σοφοὶ Ρουμάνοι ἱστορικοὶ καὶ γλωσσολόγοι ἀπὸ τὴν στιγμή τῆς ἐμφανίσεώς της (I. Coteanu, Gusu Papacostă-Goga, Dumitru Lazarescu Leacanta κ.ά.). Ἀκόμη καὶ τὴν πληροφορία τοῦ Κεκαυμένου, ποὺ ἀνέδειξε ὁ Β. Ρ. Hasdeu, ἀπέρριψαν σοφοὶ Ρουμάνοι ἱστορικοὶ (T. Papahagi, A. Sacerdoteanu, Silviu Dragomir) καὶ στοὺς καιροὺς μας, οἱ καθηγητὲς Cicerone Poghirac καὶ Petre Năsturel. Τὴν αὐτοχθονία τῶν Ἑλληνοβλάχων ὑπεστήριξαν καὶ γνωστοὶ στὴν βιβλιογραφία Ρουμάνοι ἱστορικοὶ ὡς οἱ A. D. Xenopol, V. Parvan, Radu Vulpe, Al. Graur (βλ. περισσότερα στὸ περιεκτικὸ μελέτημα τοῦ κ. Ἀχιλ. Γ. Λαζάρου, *Συμβολὴ τῆς ρουμανικῆς ἐπιστήμης στὴν ὁθὴ λύση τοῦ ζητήματος τῶν Βλάχων Ἑλλάδος*, Ἀθήνα 2007).

Φρονῶ ὅτι ὁ κ. T. Kahl θὰ ἔπρεπε νὰ συζητήσει ὄχι μόνον ἐπὶ τῶν ἀπόψεων τοῦ κ. Α. Λαζάρου, ἀριστοῦ γνώστη καὶ μελετητοῦ τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Ἑλληνοβλάχων, ἀλλὰ καὶ τῶν Ρουμάνων ἱστορικῶν, γλωσσολόγων ἀρχαιολόγων ποὺ ἔγραψαν κατὰ καιροὺς γιὰ τὸ θέμα ποὺ τὸν ἀπασχολεῖ. Ἕνας τόσο καλὸς ἐρευνητὴς, ὅπως ἀναμφιβόλως, εἶναι ὁ κ. Kahl, εἶναι ἀπορίας ἄξιον πῶς δὲν μνημονεῖται βυζαντινοὺς ἱστορικοὺς καὶ χρονικογράφους ποὺ δίδουν πειστικὲς πληροφορίες γιὰ τὴν καταγωγὴ τῶν Ἑλληνοβλάχων (Πλούταρχος, Διών ὁ Κάσσιος, Προκόπιος,

Άννα Κομνηνή κ.ά.), αλλά και την παλαιότερη και νεώτερη ελληνική βιβλιογραφία, όπως, για παράδειγμα, τις μελέτες του Μιχ. Χρυσόχοου, *Βλάχοι και Κουτσοβλάχοι*, Αθήνα 1909, του Τηλ. Κατσουγιάννη, *Περί των Βλάχων των ελληνικών χωρών*, τ. Α', Συμβολή εις την έρευναν περί της καταγωγής των Κουτσοβλάχων, τ. Β', Έκ του βίου και της ιστορίας των Κουτσοβλάχων επί Τουρκοκρατίας, έκδ. Έταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1964, 1966, του Κ. Νικολαΐδη, *Ετυμολογικόν Λεξικόν της Κουτσοβλαχικής γλώσσης*, Αθήνα 1909, σ. κγ', όπου από τις 6.657 καταγραφόμενες λέξεις οι 3.460 είναι ελληνικής προελεύσεως, του Ν. Μέρτζου, *Αρμάνοι, Οί Βλάχοι*, έκδ. Ρέκος, Θεσσαλονίκη 2001, του Αντ. Μ. Κολτσίδα, *Οί Κουτσοβλάχοι, Εθνολογική και λαογραφική μελέτη*, Θεσσαλονίκη 1976.

Και με όλα ταύτα τα όλίγα δεν μπορούμε να συμφωνήσουμε με πολλά από τα γραφόμενα του κ. Kahl. Δεν συμφωνούμε ότι η γλωσσολογική συγγένεια σημαίνει και κοινή άπωτερη καταγωγή των λατινοφώνων (σ. 10), ότι κοινή άφετηρία είναι οι όρεινες περιοχές της σημερινής νότιας Σερβίας (σ. 19), ότι οι έθνικοί ανταγωνισμοί που δημιουργήσαν το λεγόμενο «κουτσοβλαχικό» ήταν κρίσιμοι για την έκφραση της ταυτότητας των Αρμάνων. Φαντάζομαι ότι εδώ ο κ. Kahl έννοει ότι οι ανταγωνισμοί αυτοί σφυρηλάτησαν την ελληνική συνείδηση των βλαχοφώνων Έλλήνων που μόνοι τους άντέδρασαν στην πίεση της ξένης προπαγάνδας χωρίς την βοήθεια του άδυνάμου, τότε, νεοελληνικού κράτους και σε περίοδο, ακόμη Όθωμανοκρατίας, στην Μακεδονία, την Θεσσαλία, την Ήπειρο, όπου έστίασε την δυναμική της ή ρουμανική προπαγάνδα. Και άσφαλώς γνωρίζει καλώς ο κ. Kahl υπό ποιες συνθήκες ή Ύψηλή Πύλη «άναγνώρισε» ως ξεχωριστό μιλlett τους Βλάχους το 1905 και κέρωσε την αυθόρμητη αντίδραση των βλαχοφώνων Έλλήνων. Και δεν ήταν ούτε ή Αθήνα ούτε το Οικουμενικό Πατριαρχείο που όργάνωσε αυτή την αντίδραση. Και ούτε οι παράγοντες αυτοί, ούτε το κύρος της ελληνικής παιδείας όδηγησαν τους βλαχοφώνους Έλληνες στην «έκφραση ελληνικών τύπων αυτοπροοδιορισμού», (πρβλ. και σ. 25) για τον άπλο λόγο ότι για τους πληθυσμούς αυτούς της Μακεδονίας, της Θεσσαλίας, της Ήπειρου ήταν θέμα έκφράσεως συλλογικής συνειδήσεως. Όσο για τον διαχωρισμό των βλαχοφώνων Έλλήνων σε ρουμανίζοντες και γραικομάνους, για τον όποιο γράφει ο κ. Kahl (σ. 22), θα γνωρίζει ότι ή πρώτη κατηγορία, των ρουμανιζόντων, άριθμούσε άσημαντο άριθμό όπαδών που πέρασε στην ρουμανική προπαγάνδα είτε από άγνοια είτε από την έλπίδα προσωπικών συμφερόντων. Το αυτό ισχύει, για την πρώτη αυτήν κατηγορία, με τις δραστηριότητες που άναπτύσσουν με μηδαμινά άποτελέσματα κύκλοι της αρμανικής διασποράς μετά την λήξη του Β' Μεγάλου Πολέμου, όπως όρθως γράφει ο κ. Kahl (σ. 25) ότι δεν είναι χρήσιμο να μιλούμε για έθνική κίνηση Αρμάνων στις άρχες του 19ου αϊ. παρά για αυτόνομη έκφραση όρισμένων αρμανικών κύκλων. Και άδικαί άνιστορητως ο κ. Kahl τους βλαχοφώνους Έλληνες όταν γράφει (σ. 23) ότι Έλληνες συγγραφείς της έποχής μας «διατυμπανίζουν μία δήθεν παμπάλαια ελληνική συνείδηση μεταξυ των Αρμάνων» και έννοει τον εύπατρίδη Έλληνα πολιτικό, βλαχοφώνο Έλληνα του Αβέρωφ ή τουλάχιτον, να το σχολιάσει άποφεύγοντας το «διατυμπανίζουν» και την δήθεν παμπάλαια ελληνική συνείδηση των Αρμάνων – έννοείται των βλαχοφώνων Έλλήνων. Και νομίζουμε ότι είναι ύποτιμητικό να γράφεται για

τους βλαχόφωνους Έλληνες ότι ήταν γεννημένοι να αφομοιώνονται και χάρα ο' αυτήν την ιδιότητα τους να αποκτήσουν οικονομική ευρωστία και πολιτική έπιρροή στις χώρες που έγκατεστάθησαν (σ. 24)! Θα γνωρίζει, όπως οπότε, ο κ. Kahl, ως κεντροευρωπαίος, ότι οι βλαχόφωνοι Έλληνες έπεβλήθησαν και πρόκοψαν στις χώρες που έγκατεστάθησαν, απολάμβαναν σεβασμού και εκτίμησης, γι' αυτό και ο χαρακτηρισμός των ξένων ότι είναι «θεοσεβής ως Έλλην», «άξιαγάπητος και λογικός ως Έλλην» και έννοούσε Έλληνες και βλαχόφωνους Έλληνες (Popovic, *O Cincarima*, Beograd 1937, σ. 165 βλ. και παρακάτω). Κάμνει λάθος ο κ. Kahl (σ. 26) ότι ο όρος Έλλην, στις ξένες χώρες που δραστηριοποιούνταν, συμπεριελάμβανε ολαβομακεδόνες, Βουλγάρους, Άλβανούς. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι τα καταστατικά των κλειστών ελληνικών έμπορικων κομπανιών του Brasov και του Sibiu, που μέλη τους ήταν πολλοί βλαχόφωνοι Έλληνες, που απέκλειαν τους μη Έλληνες από τους κόλπους τους. Το αυτό ισχύει και στις άλλες, πολυάριθμες ελληνικές κοινότητες των παραδουνάβιων ήγεμονιών (βλ. πρόχειρα Βικ. Κουρελάρου, *Οι εκκλησίες των Ελληνικών Κοινοτήτων της Ρουμανίας τον 19ο αί.*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2008).

Και είναι υπερβολή όταν ο κ. Kahl γράφει (σ. 26) ή δέχεται ακρίτως, άπόψεις άλλων, ότι Έλληνες λόγιοι, μεταξύ των οποίων και βλαχόφωνοι, ως ο Κ. Κούμας ή ο Ν. Τζερετζούλης, «πέσκαπταν (sic) συνειδητά το κύρος της άρμονικής και ένθάρουναν τη χρήση της ελληνικής ως γλώσσας της θρησκείας κλπ.». Φθάνει, άκόμη, να γράψει ότι άκόμη και στην άρμανική Μοσχοπόλη ιδρύθηκε, έπι τουτού, για την ύπονομευση της άρματικής, ή Νέα Άκαδημία! Ύπενθυμίζεται, ώστόσο, ή ελληνική συνείδηση των Μοσχοπολιτών, όπως για παράδειγμα του Ίωάννη Χαλκεία, έπιφανούς Μοσχοπολίτη λογίου του τέλους του 17ου αί. άρχων του 18ου αί., που προσερχόμενος για έγγραφη στο Παπικό Κολλέγιο του Αγίου Άθανασίου της Ρώμης, δηλώνει Έλλην.

Αυτό και μόνο το παράδειγμα έκφράσεως ελληνικής συνειδήσεως βλαχόφωνου Έλληнос άρκεί να ανατρέψει το γραφόμενο από τον κ. Kahl ότι «μάταια θα αναζητήσουμε κάποια ελληνική, ρουμανική ή άλλη ταυτότητα με έθνικούς όρους» (σ. 23). Τα παραδείγματα μπορούν να πολλαπλασιασθούν, όπως αυτό του Μοσχοπολίτη Κωνσταντίνου Χ' Τεωργίου Τζεχάν του Μακεδόνας, που σε βιβλίο του που τύπωσε στην Χάλλη το 1770 με τίτλο *Έγχειρίδιον Αριθμητικόν* γράφει ότι το έγραψε για τους Έλληνες συμπατριώτες του και άκόμη αυτό που γράφει ο εκδότης του ότι τυπογράφοι της Χάλλης βλέπουν ότι, με τις ποικίλες εκδόσεις τους, βοηθούν την Έλλάδα που ξύπνησε από εκείνον τον βαθύν ύπνον της απειδευσίας. Πληθωρική ήταν και ή συμμετοχή των Μοσχοπολιτών έμπόρων στην ποικίλες εκδόσεις Έλλήνων συγγραφέων των τεσσάρων, προ της Έλληνικής Έπαναστάσεως, δεκαετιών, (βλ. την μελέτη μου «Προσωπογραφικά Μοσχοπολιτών 18ος-19ος αί.» στον Τόμο Διεθνές Συμπόσιο, Μοσχοπόλις, εκδ. Ε.Μ.Σ., Θεσσαλονίκη).

Τα αυτά ισχύουν και για τους άδελφούς Δάρβαρ, από την Βλαχοκλειούρα, και τα έργα τους που όρθως γράφει ο κ. Kahl «σημάδεψαν την συγκρότηση της έθνικής (ελληνικής προσθέτουμε έμεις) ταυτότητος των Άρμάνων». Έννοείται, βεβαίως, ότι αυτή ή συγκρότηση της νεοελληνικής ταυτότητος έπληξε με την ίδια μακρά διαδικασία που συγκροτήθηκε συνειδητός και στους λοιπούς ελληνικούς πληθυσμούς από την έπόμενη της Άλώσεως, όπως προέβλεψε άμέσως μετά από αυτήν ο Λαόνικος Χαλκοκονδύλης.

Και άφοδ' ο Kahl γράφει για λόγιους άρμανικής καταγωγής που σπουδάσαν σε ιταλικά πανεπιστήμια (σ. 29), σημειώνουμε ότι ούδεις έξ αυτών, και είμαστε στον

160 και 170 αι., έγραψε για άρμανική καταγωγή αλλά όλοι αυτοί σημείωναν την ελληνική, όπως π.χ. ο προαναφερθείς Ιωάννης Χαλκείας, ο ίδρυτής του Κωττουνείου Κολλεγίου στην Πάδοβα, Ιωάννης Κωττούνιος (αν ήταν βεβαίως άρμανικής καταγωγής), που έγραφαν, όπως και αργότερα τον 18ο αι. οι Μοσχοπολίτες άρμάνοι, για την ελληνική καταγωγή τους. Το ίδιο και οι Μοσχοπολίτες ή Γιαννιώτες βλαχόφωνοι έμποροι της Βενετίας, μέλη της Έλληνικής Αδελφότητας Βενετίας, που ήσαν δραστήρια μέλη της εκεί *nazione greca*. Στά πολύτιμα, και έκδοθέντα έγγραφα, των Κρατικών Αρχείων Βενετίας και του Έλληνικού Ινστιτούτου Βενετίας, ούδαμου ύπάρχει άναφορά ιδιαίτερης άρμανικής καταγωγής, παρ ό την κάποια προσπάθεια οικειοποιήσεώς τους από Ρουμάνους ιστορικούς (V. Parahagi, κ.ά.).

Ό κ. Kahl (σ. 31) μάς υπενθυμίζει την πληθωρική ίδρυση *ρουμανικών* σχολείων σε έλληνοβλαχικές κοινότητες που έξυπηρετούσαν τους σκοπούς της ρουμανικής προπαγάνδας και μόνον, τα όποια οι βλαχόφωνοι "Έλληνες άντιμετώπισαν με άδιαφορία και περιφρόνηση, αφού ή προπαγάνδα σκοπούσε σε άναγνώριση ρουμανικής μειονότητας στην Ελλάδα. Και φυσικά άτόνησε, όπως όρθως σημειώνει ό κ. Kahl (σ. 34). Και όρθως σημειώνει ό κ. Kahl ότι κατά τον Μακεδονικό Άγώνα ύπήρξαν περιπτώσεις βλαχικών συμμοριών που άγωνίσθηκαν στο πλευρό των Βουλγάρων κομιτατζήδων' πρόκειται, άσφαλώς, για όλίγιστους άργυρώνητους με πρόδηλη άπουσία έθνικής ταυτότητας. Και πάλιν όρθως σημειώνει ό κ. Kahl (σ. 35 και έξης) την παταγώδη άποτυχία των Μαργαρίτη και Άλκιβιάδη Διαμαντή που κυριολεκτικώς άποπέμφθησαν ως προδότες από τους βλαχόφωνους "Έλληνες. Ό κ. Kahl σημειώνει, όσαύτως, ότι οι βλαχόφωνοι "Έλληνες τείνουν να υπερκεράσουν τον πατριωτισμό των άλλων ελληνικών ομάδων (σ. 40) που όπωσδήποτε δέν είναι ρητορικός, αλλά συνειδητός. Τον πατριωτισμό, άλλωστε, έξεδήλωσαν ήδη από τα τέλη του 19ου αι. βλαχόφωνοι έθνικοί ευεργέτες.

Όσο για τους ρουμανίζοντες βλαχόφωνους "Έλληνες που ζουν σήμερα στην Ρουμανία, άπόγονοι παλαιών βλαχοφώνων "Έλλήνων ρουμανίζόντων, του τέλους του 19ου αι. ως τον Μεσοπόλεμο, αυτοί άυτονοήτως είναι συνδεδεμένοι με τους Ρουμάνους αλλά καίτοι έφυγαν από την Ελλάδα ως «Ρουμάνοι», σήμερα ύποδηλώνονται ως βλάχοι, όχι, όμως, "Έλληνες. Δέν λείπουν, όμως, και περιπτώσεις έκπροσώπων τους της σύγχρονης γενιάς που άποκηρύσσουν την ιδεολογία των προγόνων τους και έκφράζουν την ελληνική συνείδησή τους, όπως διεπίστωσε ό ύπογραφόμενος σε κατ' ιδίαν με αυτούς συζητήσεις από την δεκαετία του '70. Στην ένότητα οι «Βλάχοι - Βλάχοι» ό κ. Kahl γράφει (σσ. 42-45) ότι, συνομιλώντας με Άρμάνους (της περιοχής Κορυτσάς) της Αλβανίας, διαπίστωσε ότι μεγάλος αριθμός τους θεωρεί ότι είναι ξεχωριστός λαός. Άλλα το άντίθετο διεπίστωσε ό ύπογραφόμενος ότι δηλαδή πολλοί έξ αυτών θεωρούν τους έαυτούς τους "Έλληνες. Δυστυχώς, μετά την πώση του κομμουνισμού στην Αλβανία ρουμανικά έθνικιστικά σωματεία δραστηριοποιήθηκαν στην περιοχή Κορυτσάς προσηλυτίζοντας νεαρούς βλαχόφωνους με χορήγηση ύποτροφιών ότι σ' αυτό το μέγεθος ή ελληνική συνείδησή τους. Γι' αυτό, το 2010, επανεξέλεξαν Πρόεδρο του Κόμματος τον Έλληνοβλάχο Ντούλε. Και φυσικά δέν λείπει ή έσχατη μειοψηφία, μετρούμενη στα δάκτυλα της μιάς παλάμης, άργυρώνητων "Έλλήνων σε όρισμένα μέρη της ελληνικής επικράτειας που ύπαινίσσονται

ξεχωριστή εθνική συνείδηση. Ο κ. Kahl διαπίστωσε ασφαλώς ότι αυτοί κινούνται από προσωπικά συμφέροντα και όχι από συνειδητή επιλογή! Άλλωστε, είναι γνωστοί και δακτυλοδεικτούμενοι και περιφρονημένοι από τους βλαχόφωνους Έλληνες. Για την απόφαση αριθμ. 1333 του Συμβουλίου της Εθρῶπης (1997, 1998) για τὸν χαρακτηρισμὸ τῆς ἀρμаниκῆς ὡς μειονοτικῆς γλώσσας, θὰ γνωρίζει ὁ κ. Kahl τί ἐννοοῦν στὴν Εὐρώπῃ μειονοτικὲς καὶ ὀλιγώτερον ὁμιλοῦμενες γλώσσες. Καὶ θὰ γνωρίζει ὅτι στὴν δημοκρατικὴ Ἑλλάδα οἱ βλαχόφωνοι Ἑλληνες χρησιμοποιοῦν ἐλεύθερα τὴν γλῶσσα τους, ὅπως οἱ Πόντιοι, οἱ Καραμανλῆδες, οἱ Κύπριοι τὴν ἰδική τους διάλεκτο. Καὶ δὲν πρόκειται γιὰ γλώσσες ἐθνικῶν μειονοτήτων.

Τις σσ. 49-50 ὁ κ. Kahl ἀφιερώνει στὴν παρουσία τῶν Ἀρμάνων στὴν ΠΓΔΜ (FYROM) καὶ ἀπαριθμεῖ βλάχικες ὀργανώσεις καὶ σωματεῖα μὲ φιλορουμανικὸ ἢ καθαρῶς «ἀρμаниκὸ» προσανατολισμὸ. Δὲν πρόσεξε, ὅπωςδῆποτε, ὅτι πολλὰ ἀπὸ τὰ σωματεῖα αὐτὰ λειτουργοῦσαν καὶ ἐπὶ καθοριστῶς Τίτο στὴν ἐνωμένη Γιουγκοσλαβία, καθὼς ἐνίσχυαν τὴν προπαγάνδα τοῦ Τίτο σὲ βάρος τῆς Ἑλλάδος. Καὶ ὀρθῶς σημειώνει (σ. 50) γιὰ τοὺς βλαχόφωνους Ἑλληνες τῆς Πελαγονίας ποὺ παρέμειναν πιστοὶ στὴν Ἑλληνικὴ ἐθνικὴ ιδέα, ὅπως ἔγραψε ὁ καθηγητὴς Κ. Α. Βαβοῦσος, *Ἡ συμβολὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Πελαγονίας εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος*, Θεσσαλονίκη 1956 καὶ πρόσφατα ἡ Σοφία Ἡλιάδου-Τάχου, *Το Κρούσσοβο, πέρα ἀπὸ τὴν ἱστορίαν καὶ τὴ μνήμη (1845-1903)*, ἐκδ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2004. Μόνον ποὺ δὲν εἶναι ἀπομεινάρια, ὅπως γράφει, ἀλλὰ ἀρκετὰ μεγάλος ἀριθμὸς, ποὺ ἐγκαταλελειφθεκα, κυριολεκτικῶς, στὴν τύχη τοῦ ἀπὸ τὸ ἐλληνικὸ κράτος μετὰ τὴν συνθήκην τοῦ Βουκουρεστίου τὸ 1913. Αὐτοὶ οἱ βλαχόφωνοι Ἑλληνες ἀνεβάρχησαν μετὰ τὴν πτώση τοῦ κομμουνισμοῦ στὴν Γιουγκοσλαβία τὸ 1990-1991, ἀλλ' ἐπνίξαν τὴν ἔκφραση τῆς συνειδήσεώς τους ἀπὸ τὴν ἐκεῖ κρατικὴ τρομοκρατία καὶ τὶς παρ'ἀνομες διώξεις τῶν ἐπιφανῶν Βλάχων. Καὶ εἶναι βέβαιο ὅτι ὁ κ. Kahl, καλὸς γνώστης τῆς περιοχῆς, θὰ ἔχει πληροφορηθεῖ γιὰ τὴν λειτουργία ἐλληνικῶν σχολείων ὑπὸ τύπον φροντιστηρίων στὴν Πελαγονία μὲ δαπάνες τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας.

Γιὰ τοὺς Ἀρμάνους τῆς Σερβίας θὰ γνωρίζει ὁ κ. Kahl τοὺς ἐκσερβισμένους βλαχόφωνους Ἑλληνες μετὰ τῶν ὁποίων καὶ ὁ D. Πορονιέ, ὁ συγγραφεὺς τὸ κλασσικὸ ἔργο *O Cinčarima* 1937, καὶ τὶς περιπτώσεις, ὅσες βέβαια τοῦ ἦσαν γνωστὲς, ποὺ κατὰγράφει ὁ ἀείμνηστος Γ. Μόδης, βλαχόφωνος Ἑλληνας πολιτικὸς ἀπὸ τὸ Μοναστήρι τῆς Πελαγονίας (Γ. Μόδης, *Ὁ Μακεδονικὸς Ἀγὼν καὶ ἡ Νεώτερη Μακεδονικὴ Ἱστορία*, Θεσσαλονίκη ²2007, ¹1967, σσ. 56-63).

Ὅσο γιὰ τοὺς Ἀρμάνους στὴν Ρουμανία καὶ στὴν Διασπορά, ἄλλοι ἀπὸ αὐτοὺς, ὀλιγάριθμοι ὅπωςδῆποτε, εἶναι ἀπόγονοι παραπληθυνέντων βλαχοφῶνων Ἑλλήνων ποὺ ἐγκατεστάθησαν στὶς παραδουνάβιες χῶρες ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ. ὡς τὸν Μεσοπόλεμο καὶ ἀναζητοῦν ἀκόμη τὴν ταυτότητά τους. Ὁ κ. Kahl γράφει (σ. 54) ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅτι διχογνωμοῦν: ξεχωριστὸ ἔθνος ἢ ὁμογενεῖς τῶν Ρουμάνων; ἢ ἔχοντες συνείδηση ἀπώτερης ἐλληνικῆς καταγωγῆς προσθέτουμε ἐμεῖς. Στὴν ἐνότητα 1.6. *Quo vadis βλάχικη μειονότητα*, ὁ κ. Kahl (σ. 58 κ.ἐξ.) ὀρθῶς διαπιστώνει τὴν ἐλληνικὴ ταυτότητα τῶν βλαχοφῶνων Ἑλλήνων ἀκόμη καὶ τῆς νότιας Ἀλβανίας, τῆς Β. Ἡπείρου δηλ. φθάνει μάλιστα νὰ γράφει γιὰ «φιλελληνικὴ τάση» βλαχοφῶνων τῆς ΝΑ Εὐρώπης – ἐννοεῖ, προφανῶς, τὴν κρυμμένη, γιὰ ἐυνόητους λόγους ἐλληνικὴ ταυτότητα τῶν βλαχοφῶνων Ἑλλήνων τῆς ΠΓΔΜ (FYROM). Καὶ εἶναι, ὡσαύτως, ὀρθὴ ἡ διαπίστωσή του «ὅτι οἱ περισσότεροί τους Ἑλληνες βλάχοι καλλιεργοῦν τὴν ἀποστροφή σὲ ὅ,τι δὲν προέρχεται ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα» (σ. 60). Εἶναι τὸ ζήτημα συνειδήσεως γιὰ τὸ ὁποῖο κάψαμε λόγο ὀλίγο παραπάνω.

Ο κ. Kahl, γράφοντας για την *Πρωτοπειρία* του Θεοδώρου Καβαλλιώτη, Ένετία 1770, ισχυρίζεται ότι στόχευε στην διάδοση της ελληνικής γλώσσας ύπονώντας, προφανώς, την ύπονόμηση της λαλούμενης αρμανικής¹ παρακάτω, όμως, σημειώνει ότι το έργο αυτό έγραφε «ἐπ' όφελεία των Έλλήνων» (σσ. 75-76). Το ίδιο ισχύει και για την *Εισαγωγική Διδασκαλία* του Δανιήλ Μοσχολίτη, 1802, που ήταν και δάσκαλος στην Νέα Ακαδημία της Μοσχολέως, που σκοπούσε, όπως και ο κ. Kahl δηλώνει (σ. 84), στην διάδοση της ελληνικής γλώσσας. Και όπωσδήποτε είναι όρθο ότι τα έργα των Κων. Ουκούτα, 1797, Γ. Ρόζια, 1808 και 1809, ό Κώδικας των άδελφών Δαμιωνίου, άρχες 19ου αϊ. και ή Γραμματική του Μιχαήλ Μπούιατζη, 1813 έγραψαν με τους συγγραφείς έχοντας συνείδηση της αρμανικής καταγωγής τους. Αλλά να μην λημονείται ότι άρκετες δεκαετίες άργότερα Πόντιοι και Καπαδόκες λόγιοι συνθέτουν γραμματικές, λεξικά κτλ. για την διάλεκτο και την γλώσσα τους. Αυτό σημαίνει, κατά την άποψή μας, έκφραση άγάπης προς την ιδιαίτερη γλώσσα τους και όχι άπαραιτήτως έκφραση έθνικής συνειδήσεως και ταυτότητας. Και ίσως είναι αθάίρετη ή διαπίστωση του κ. Kahl (σ. 102) ότι στην Μοσχολή δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις συγκροτήσεως κοινής γραπτής αρμανικής. Πόθεν τεκμαίρεται αυτό, άγνωστο.

Στην τέταρτη ενότητα του βιβλίου του για τον Gustav Weigand (σσ. 129-147), ό κ. Kahl συζητεί περισσότερο με τα Προλεγόμενα που έγραψε ό κ. Άχ. Λαζάρου σχολιάζοντας το βιβλίο *Οί Αρωμούνοι* (*Die Aromunen*, Λειψία 1895). Πρόκειται για την ελληνική έκδοση σε μετάφραση του ίδιου του κ. Kahl, έκδ. Κυριακίδη σε συνεργασία με τον Φ.Ι.Α.Ο.Σ. των Τρικάλων, Θεσσαλονίκη 2001. Δέν θα εισέλθω στην συζήτηση των δύο άνδρων, των κ.κ. Άχ. Λαζάρου και Th. Kahl, καλώντας τον άναγνώστη να αντιπαραβάλει τις άπόψεις τους. Θα σημειώσω, όμως, με την εύκαιρία, την σπουδαιότητα του βιβλίου του Άχ. Λαζάρου *Η Αρωμουνική και αϊ μετά της ελληνικής σχέσεις αυτής. Βλάχοι. Ιστορική φιλολογική μελέτη*, Αθήνα 1986 και την έκδοσή του στην γαλλική *L'Aroumain et ses rapports avec le grec*, Θεσσαλονίκη 1986. Ό τίτλος και μόνον τα λέει όλα, όπως και το βιβλίο του καθηγ. Αντωνίου Μπουμπούκη, *Πρωτοαρχαιοελληνικές λέξεις κοινές στον Όμηρο και τα βλάχικα*.

Στην ενότητα Αρμάνοι της Ελλάδας και νεοελληνική ταυτότητα ό κ. Kahl φαίνεται να συμφωνεί με την πραγματικότητα ότι οι βλαχόφωνοι της Ελλάδας έχουν την αυτόσυνειδησία των Βλάχων ως κομματιού του νεοελληνικού έθνους (σ. 152 και 153), αλλά παρακάτω θεωρεί ότι ή συνειδησή τους αυτή δέν προϋποθέτει και ελληνική έθνοτική καταγωγή (σ. 153). Λημονεί την πραγματικότητα: ότι ή μόνη διαφοροποίηση των βλαχοφώνων Έλλήνων από το λοιπό τμήμα του Έλληνισμού είναι ό γλωσσικός έκλατινισμός και μόνον. Και είναι άδικος, και έξω από τα πράγματα όπωσδήποτε, όταν γράφει ότι σε όρισμένα βλαχοχώρια της Πίνδου, στην περιοχή της Έδεσσας υπάρχει μία μικρή και φθίνουσα αρμανική μειονότητα. Άλλωστε και ό ίδιος ό κ. Kahl, όμολογεί παραπάνω ότι μόνον μεμονωμένα άτομα, δακτυλοδεικτούμενα, έχουν, για τους δικούς τους λόγους μία τέτοια, μηδαμινή κατά πάντα, τάση.

Θα πρόσεξε, ασφαλώς, την υπερηφάνια της Κλεισουριώτισσας κ. Μαρίας Κ. ότι είναι Βλάχα *μά πάνω από όλα Έλληνίδα* σημειώνει, ωστόσο, την στενοχώρια της ότι ή θυγατέρα της θα πανδρευτεί Γραικό. Θα γνωρίζει, βεβαίως, ό κ. Kahl ότι αυτή ή νοοτροπία παρατηρείται και σε άλλους Έλληνες, ιδιαίτερος των παλαιότερων γενεών.

Και παρακάτω (σσ. 154-158) ό κ. Kahl όμολογεί την προσήλωση των βλαχοφώνων Έλλήνων στην ελληνική ιδέα γα πλείστους λόγους θα προσθέταμε συνδεδεμέ-

νους επίσης με την σύνολη ιστορία της Ελλάδος. Δεν κρύβει όμως την ὄχλησή του γι' αὐτὸ καὶ στὴν σ. 162 ἐλπίζει (!) ὅτι στὸ μέλλον θὰ ὁμιλοῦμε γιὰ ἑλληνόφωνους βλάχους ἀρνούμενος ὁ κ. Kahl νὰ δεχθεῖ τὴν ἀντίδραση τοῦ συνόλου βλαχόφωνου Ἑλληνισμοῦ, μέσω τῶν συσσωματώσεών του, στὴν Ὁδηγία τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης τῆς 15 Ἰουνίου 1999. Θὰ γνωρίζει ὁ κ. Kahl ὅτι τὰ βλάχικα εἶναι ντοπολαλῶ καὶ οὐδέποτε οἱ Βλάχοι δέχθηκαν, καὶ οὔτε κατανοοῦν γραπτὰ τὴν προφορική γλώσσα τους.

Ὡς ἀνθρωπογεωγράφος ὀφείλει νὰ λαμβάνει ὑπόψη τὴν ἐλληνικὴ συνείδηση τῶν βλαχοφώνων Ἑλλήνων, τὴν ὁποία, τελικῶς ὄχι μόνον ὑποτιμᾷ, ἀλλὰ καὶ τὴν κατηγορεῖ γιὰ τὴν ἀμετακίνητη θέση τους στὴν ἐλληνικὴ ἐθνικὴ ιδέα. Κρίμα γιὰ ἓναν τόσο καλὸν ἐπιστήμονα καὶ ἀριστο γνῶστη τῆς πραγματικότητος, τὴν ὁποία πεισματικῶς δὲν θέλει νὰ παραδεχθεῖ.

Γιὰ τὰ τραγούδια τῶν βλαχοφώνων Ἑλλήνων ὁ κ. Kahl διαπιστώνει ὅτι τὰ περισσότερα εἶναι γραμμένα στὴν ἐλληνικὴ καὶ τὰ λιγότερα στὴν βλάχικη. Καὶ φαντάζομαι ὅτι κανεὶς δὲν ἀρνεῖται ὅτι στὴν Ἑλλάδα δὲν ἔπαυσαν νὰ τραγουδοῦνται καὶ στὴν βλάχικη. Εἶναι, ὅμως, ὑπερβολικὸ νὰ γράφει ὅτι οἱ βλαχόφωνοι Ἑλληνες ἀποφεύγουν νὰ τὰ τραγουδοῦν στὴν διάλεκτό τους, φοβοῦμενοι μήπως χαρακτηρισθοῦν μειονοτικοὶ (σ. 178). Στὴν Ἑλλάδα, θὰ τὸ γνωρίζει αὐτὸ ὁ κ. Kahl, οἱ ἐλληνικὲς φυλὲς τραγουδοῦν ἐλεύθερα στὸ γλωσσικὸ τους ἰδίωμα, π.χ. οἱ Πόντιοι, οἱ Καραμανλῆδες, πλὴν τῶν ἐλληνικῶν καὶ στὴν τουρκικὴ, ἀκόμη καὶ οἱ σλαβόφωνοι Ἑλληνες στὴν ἰδική τους διάλεκτο, ἢ οἱ πρόσφυγες ἀπὸ τὴν Ἀνατ. Ρωμυλία καὶ στὴν βουλγαρικὴ. Καὶ ὀρθῶς σημειώνει (σ. 188) ὅτι οἱ χοροὶ τῶν βλαχοφώνων Ἑλλήνων εἶναι οἱ συνήθεις ποὺ χορεύουν καὶ οἱ λοιποὶ Ἑλληνες (στὰ τρία, συρτός, ζαγορίσιος κτλ.) μετὰ τὴν παρατήρησή του ὅτι οἱ πανελλαδικοὶ χοροὶ εἶναι λιγότερο διαδοθέντες στὰ χωριά τῆς Πίνδου. Πολλὴ φυσικὸ, ἀφοῦ κάθε περιοχὴ στὴν Ἑλλάδα ἔχει τοὺς δικούς της τοπικοὺς χορούς. Θὰ πρόσεξε ὁ κ. Kahl, καὶ τὸ γράφει (σ. 189), ὅτι τὰ περισσότερα βλάχικα τραγούδια ἔχουν στίχους τροχαίους ὀκτασύλλαβους ἃς ἀναζητήσει αὐτὴν τὴν μετρικὴ μορφή στὴν ἀρχαιοελληνικὴ παράδοση. Ἦθη καὶ ἔθιμα τῶν βλαχοφώνων Ἑλλήνων παραπέμπουν κατευθεῖαν σὲ ἀρχαιοελληνικά. Πρόσεξε ὁ κ. Kahl ὅτι στὴν Ἑλλάδα, ὅπως ὀρθῶς γράφει (σ. 192), τὸ βλάχικο τραγούδι δὲν ἔγινε λαϊκὸ τραγούδι καὶ ἔμεινε πάντοτε δημοτικὸ εἶδος μουσικῆς, καὶ ὥς ποτε, «δὲν θὰ διασκευασθεῖ γιὰ κάποιο σκυλάδικο βαλκανικὸ μπάρα», ὅπως μπορεῖ νὰ συμβεῖ μετὰ κάποιο ρουμανο-ἀρμανικὸ δημοτικὸ τραγούδι.

Γιὰ τὸν ἐξισλαμισμὸ τοῦ μογγενίτικου χωριοῦ Νότια τῆς Ἀριδαίας ὁ κ. Kahl ἀφιερώνει ὁλόκληρη ἐνότητα (σσ. 195-225), καὶ κατὰ τὴν ἄποψή μας, ἡ ἔρευνά του εἶναι ἐπιτυχὴς καὶ στὸν βαθμὸ ἔκεινο ποὺ ἀκολούθησε τοὺς ἐξισλαμισμένους κατοίκους τῆς Νότιας στοὺς νέους τόπους ἐγκαταστάσεώς τους στὴν ἀνατ. (τουρκικὴ) Θράκη καὶ μέρη τῆς δυτ. Τουρκίας. Ὁ γράφων συνήνησε ὁρισμένους ἐξ αὐτῶν σὲ πόλεις καὶ χωριά τῆς Καλπαδοκίας, ὑπερῆλικες πλέον, ὅπως στὸ Προκόπι, στὴν Τζαλέλα, στὴν Σινασὸ κ.ἀ. Γιὰ τοὺς Ἀρμάνους τῆς Βουλγαρίας (σσ. 233-263) ὁ κ. Kahl γράφει ὅτι προέκυψε γιὰ βλαχόφωνους Ἑλληνες ποὺ μετανάστευσαν στὴν Βουλγαρία τὸν 18ο αἰ. ἀπὸ τὴν Ἠπειρο καὶ τὴν Μακεδονία, περὶ τὶς 20.000, ποὺ προέρχονταν ἀπὸ χωριὰ τοῦ Γράμμου καὶ τῆς ὀρεινῆς γραμμῆς Καλαμπάκας καὶ Μετσόβου. Πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς πέρασαν ἀργότερα πρὸς τὶς παραθαλάσσιες πεδιάδες τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ ἄλλοι μετανάστευσαν στὴν Ρουμανία ἀφήνοντας τὸν νομαδικὸ τρόπο ζωῆς καὶ περνώντας στὴν μόνιμη ἐγκατάσταση. Ὁ κ. Kahl διαπιστώνει ὅτι οἱ βλαχόφωνοι τῆς Βουλγαρίας παρέμειναν ἀρχικῶς πιστοὶ στὴν ἐθνικὴ

έλληνική παιδεία ἀλλ' ἀργότερα ἐστράφησαν, κατὰ τὸν ἴδιο, πρὸς τὴν ρουμανική προπαγάνδα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον ἀναγκαστικῶς, θὰ λέγαμε ἡμεῖς, λόγω τῶν κακῶν σχέσεων Ἑλλάδος καὶ Βουλγαρίας στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰ. Ὅσοι μάλιστα ἐγκαταστάθηκαν στὴν Ρουμανία αἰσθάνονται δυσάρεστοι, ἰδίως μετὰ τὴν κομμουνιστικὴ μεταβολὴ στὴν Ρουμανία (1945/6). Ὡστόσο, οἱ βλαχόφωνοι Ἕλληνες ποὺ ζοῦσαν στὰ ἑλληνοβουλγαρικὰ σύνορα παρέμειναν πιστοὶ στὸν Ἑλληνισμό παρὰ τὶς πιέσεις τῶν Βουλγάρων, Ὀθωμανῶν, Ρουμάνων· πολλοί, μάλιστα, ἀπὸ αὐτοὺς, προβλέποντας τὸ μέλλον, ἐγκαταστάθηκαν πρὶν καὶ μετὰ τὴν συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου (1913) στὴν Ἑλλάδα. Καὶ εἶναι ἀλήθεια αὐτὸ ποὺ γράφει ὁ κ. Kahl (σσ. 246-248), ὅτι οἱ πιέσεις τῶν Βουλγάρων τόνωσαν τὸ ἑλληνικὸ φρόνημα τῶν Ἀρμάνων. Κάτι ἀνάλογο συνέβη, ἄλλωστε, καὶ μὲ τοὺς Σαρακατσάνους τῆς Βουλγαρίας, ὅπου, ὅπως καὶ στοὺς βλαχόφωνους Ἕλληνες καὶ ἐκεῖνους τοὺς λίγους ποὺ ἔμειναν στὴν Βουλγαρία καὶ γιὰ τοὺς πολλοὺς ποὺ ἐπανήλθαν στὴν Ἑλλάδα (περιοχὲς Σερρών, Δράμας), ὅτι δηλ. ὅλοι τοὺς ἔχουν ἑλληνικὸ φρόνημα καὶ ὑπερηφάνια γιὰ τὴν βλάχικη καταγωγή τους. Τὸ ἴδιο, ἐξάπαντος φρόνημα, ἔχουν οἱ Σαρακατσάνοι, οἱ Μικρασιάτες, οἱ Πόντιοι, οἱ Καππαδόκες, οἱ Ἀνατολικοθρακιῶτες, οἱ παλιννοστήσαντες Ἕλληνες ἀπὸ τὴν πρώην Σοβιετικὴ Ἑνωση. Προσωπικῶς, θεωρῶ τραγικὰ ἐκεῖνα τὰ πρόσωπα τῶν βλαχοφώνων Ἑλλήνων ποὺ μετανάστευσαν τὸ 1928 καὶ τὸ 1940 ἀπὸ τὴν Βουλγαρία στὴν Ρουμανία, ὅπου ἀντιμετωπίσθηκαν ἀνδρὶ ἐχθρικῶς, ὅπως οἴποτε ἀδιαφόρως ἀπὸ τὶς ρουμανικὲς ἀρχές, ἰδιαίτερως κατὰ τὴν κομμουνιστικὴ περίοδο στὴν Ρουμανία, ὅπως εἶχα τὴν εὐκαιρίαν νὰ διαπιστώσω κατὰ τὰ ταξίδια μου ἐκεῖ ἀπὸ τὸ 1975 ὥς τὸ 1980. Δὲν θὰ συμφωνήσουμε μὲ τὴν γνώμη τοῦ κ. Kahl (σ. 253) ὅτι ὁ ὄρος Τσίντσαρος στὴν Βουλγαρία καὶ στὴν Σερβία ἔχει λανθάνουσα ἀρνητικὴ σημασία («σφιχτός», «ψωμίραρη», «παρεδόπιστος»), βλ. ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὸ βιβλίον τοῦ D. Πορονιέ, *O Cincărima*, Βελιγράδι 1937, βλ. καὶ τὸ, ἐπίσης, παλαιὸ τοῦ Mil. S. Filipović, *Cincari u Belesu* στο Ζούνη Pregled, Σκόπια, Sv. 5, Μάιος 1936, 173-180. Πρβλ. καὶ τὸν Ἰω. Παπαδριανό, *Οἱ Ἕλληνες πάροικοι τοῦ Σεμλίνου*, Θεσσαλονίκη 1380, τοῦ Μόδη κ.ἄ.

Ὁ Πορονιέ, βλαχόφωνος ἀπὸ τὸ Κρούσοβο, στὸ αὐτὸ βιβλίον του σ. 18 κ.ἑξ., γράφει ὅτι οἱ Ἀρμάνοι στὶς σερβικὲς χώρες εἶναι ὑπερήφανοι γιὰ τὴν ἑλληνικὴ τους καταγωγή καὶ δὲν παύουν νὰ ὀμιλοῦν γιὰ τὸ ἔνδοξο ἑλληνικὸ παρελθὸν καὶ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Ὡστόσο ὁ ἴδιος ὁ Πορονιέ, ἔχοντας μίαν ἀνεξήγητὴ ἀντιπάθεια, πρὸς τοὺς Ἕλληνες, θεωρεῖ τοὺς βλαχόφωνους Ἕλληνες ὡς ἐξελληνισμένους καὶ τοὺς διαχωρίζει ἀπὸ τοὺς ἄλλους Ἕλληνες σὲ προφανῆ προσπάθεια νὰ μειώσει τὴν ἑλληνικὴ συμβολὴ στὴν οἰκονομικὴ καὶ πολιτικὴ ἀνάπτυξη τῶν βαλκανικῶν χωρῶν. Παρόλα αὐτὰ, γράφει ὅτι ὅλοι αὐτοὶ οἱ ἔμποροι, μετὰ τὴν δημιουργία τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους, ἔστειλαν τὰ παιδιά τους γιὰ σπουδὲς στὴν Αῠθῆνα γιὰ νὰ σπουδάσουν σύμφωνα μὲ τὴν ἑλληνικὴ παράδοση (δ.π., 22). Στὸ Novi Sad ἡ βλαχόφωνη ἑλληνικὴ κοινότητα ὀνομαζόταν *Communitas Hellenica* ἢ *Graeca* (δ.π., 18). Προσθέτουμε, ὡσαύτως, τὴν περίπτωση τοῦ χωρίου Arbanas στὴν Βουλγαρία, ὅπου ἀπὸ τὸν 17ο αἰ. εἶχαν ἐγκατασταθεῖ Μοσχοπολίτες ἔμποροι μεταπράτες, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὑπῆρξαν δραστήρια μέλη τῶν ἑλληνικῶν ἐμπορικῶν κομπανιών τοῦ Βρασὸν καὶ τοῦ Sibiu, στὴν Τρανσυλβανία, ὅπου μετέφεραν τὸ ἑλληνικὸ φρόνημα, ὅπως δείξαμε στὸ βιβλίον μας *L'Hellénisme en Transylvanie*, Θεσσαλονίκη 1989 καὶ στὴν ἑλληνικὴ *Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Τρανσυλβανίας*, Θεσσαλονίκη 2004.

Τελικῶς ὁ κ. Kahl ἔγραψε ἓνα πολὺ καλὸ βιβλίον, ποὺ δείχνει ἀναμφιβόλως τὴν βαθιὰ γνώση του γιὰ τοὺς Ἀρμάνους. Θεωρῶ, ὅμως, ὅτι ἀδίκησε καταφύγως τὸν

ἐαυτὸν τοῦ στῆν προσπάθειά του νὰ πείσει, ὅπως φαίνεται, τουλάχιστον τοὺς βλαχόφωνους Ἕλληνες ὅτι ἀποτελοῦν μειονότητα, μολονότι ὅτι σὲ ὅλες τὶς σελίδες τοῦ βιβλίου του παραδέχεται ὅτι οἱ βλαχόφωνοι Ἕλληνες ἀπέρριπταν, καὶ ἀπορρίπτον, μίᾳ τέτοια σκέψη. Τὸ ἀπέδειξεν διαχρονικῶς ἡ ἔμμονή τους νὰ δηλώνουν τὸ ἑλληνικὸ φρόνημά τους σὲ πείσμα τῶν ποικίλων προπαγανδῶν, ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ. καὶ ἔξῃς. Καὶ προκαλεῖ ἀπορία καὶ ὑποψίες γιὰ τὸν σκοπὸ τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ τοῦ βιβλίου ποὺ ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸ Κέντρο Μειονοτικῶν Ὁμάδων. Ἔτσι εἶναι δικαιολογημένη ἡ ἀντίδραση βλαχοφώνου Ἕλληνος δημάρχου ἀρμανικῆς κοινότητος (ὑποθέτω ὅτι εἶναι ὁ κ. Ν. Μέρτζος, τότε Κοινοτάρχης Νυμφαίου) σὲ σχετικὴ, συνομιλία τοῦ κ. Kahl μαζὶ του, ὅπου αὐτὸς εἶπε πῶς τολμοῦν κάποιοι νὰ μᾶς βγάλουν μειονότητα στὴν Ἑλλάδα, ἀφοῦ ἡμεῖς κάναμε τὴν Ἑλλάδα!, τοῦ παρατήρησε ὁ βλαχόφωνος αὐτὸς Ἕλληνας Κοινοτάρχης, ὅπως τὸ 2001 καὶ οἱ τριάντα ἕνας βλαχόφωνοι Ἕλληνες δῆμαρχοι καὶ Κοινοτάρχες ἀπαντώντας σὲ ἔκθεση τοῦ Ἀμερικανικοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν γιὰ τὴν κατάσταση τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων στὴν Ἑλλάδα.

Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΑΘ. Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ

Ο Άγιος Νήφων Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (1508-2008). Τόμος Επειτακός ἐπὶ τῇ συμπληρώσει πεντακοσίων ἐτῶν ἀπὸ τῆς Κοιμήσεως αὐτοῦ, Άγιον Όρος 2008, σελ. 494, εἰκόνες ἐντὸς τοῦ κεμένου.

Ο παρὼν τιμητικὸς ἐπειτακὸς τόμος ἐκδόθηκε τὸ 2008 ἀπὸ τὴν Ἱερά Βασιλικὴν Πατριαρχικὴ καὶ Σταυροπηγιακὴ Μονὴ Διονυσίου με τὴ συμπλήρωση πεντακοσίων ἐτῶν ἀπὸ τὴν Κοίμηση τοῦ αἰγίου Νήφωνα, Πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως (†1508). Ἀποτελεῖ μίᾳ ἐργῶδῃ προσπάθειᾳ, καρπὸ συνεργασίας μελῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας καὶ τῆς ἀκαδημαϊκῆς κοινότητος. Ἐκαστος ἐξ αὐτῶν ἀναλόγως τῆς εἰδίκευσῆς του ἐπιχειρεῖ νὰ φωτίσει πτυχῆς τῆς προσωπικότητος καὶ τῆς βιωτῆς ἐνός ἀπὸ τοὺς σημαντικότερους προκαθημένους τῆς Μητροῦς Ἐκκλησίας στὴ μακραίωνη καὶ πολυτάραχη ἱστορία τῆς. Σύμφωνα με τὴν ἀφιέρωση ὁ ὁσιολογώτατος ἅγιος Καθηγούμενος Πέτρος καὶ ἡ ἀδελφότητα τῆς μονῆς Διονυσίου ἀφιερῶνουν τὸ πῶνημα ὡς δῶρον *ευχαριστίας* στὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη Βαρθολομαῖο καὶ σὲ ὅλους τοὺς προγενέστερους αὐτοῦ Πατριάρχες.

Μετὰ ἀπὸ τὴν Πατριαρχικὴν εὐλογία τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ρώμης καὶ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχῃ κ.κ. Βαρθολομαίου (σ. 11) καὶ τὸ Πατριαρχικὸ σιγιλλιώδες γράμμα (σσ. 13-15) ἀκολουθεῖ ὁ Πρόλογος τοῦ Καθηγουμένου τῆς Μονῆς με *ευχαριστίες* πρὸς ὅλους ὅσοι συνέβαλαν στὴν ολοκλήρωση τοῦ τόμου ἀλλὰ καὶ με παράθεση τῶν λόγων γιὰ τοὺς ὁποίους ἡ μονὴ αἰσθάνθηκε τὴν ἀνάγκη νὰ πραγματοποιήσει τὴν παρούσα ἐκδοσὴ. Ἀκολουθεῖ ἓνα σύντομο εὐλῆπτο, εἰσαγωγικὸ σημεῖωμα (σσ. 21-23) στὸ ὁποῖο παρουνσιάζεται ἐν ὀλίγοις ἡ προσφορὰ τοῦ τιμωμένου Ἱεράρχῃ στὴν Ὁρθοδοξία καὶ στὸ Γένος. Τὸ σημεῖωμα κλείνει με ἓνα συνοπτικὸ ἀλλὰ μεστό καὶ κατατοπιστικὸ διάγραμμα τῶν περιεχομένων τοῦ τόμου.

Ἡ μελέτη καλύπτει τέσσερις θεματικὲς ἐνότητες οἱ ὁποῖες ἐπιγράφονται ὡς *εξῆς Πορεία ἀσκήσεως, τελειώσεως καὶ ἀγώνων ὀρθοδόξου μαρτυρίας* (σσ. 26-181),